

XITOIY LINGVOMADANIYATIDA “BAXT” VA “BAXTSIZLIK” KONSEPTLARINING KONSEPTUAL METAFORA ORQALI IFODALANISHI

Valiyeva Noiba Abbosxanovna,

TDSHU, Xitoyshunoslik oliy maktabi katta o‘qituvchisi, (PhD)

naying1564@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada xitoy til manzarasida “baxt” (福 - fú) va “baxtsizlik” (祸 - huò) konseptlarining kognitiv-semantik tabiati tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida konseptual metafora nazariyasiga tayanib, ushbu tushunchalarning xitoy xalqi dunyoqarashidagi o‘rni, ularning frazeologik birliklar asnosida “yo‘l”, “tabiat” va “muvozanat” obrazlari orqali ifodalanishi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: konseptual metafora, lingvokulturologiya, 福 (fú), 祸 (huò), kognitiv lingvistika, dixotomiya.

Аннотация. В данной статье исследуется когнитивно-семантическая природа понятий «счастье» (福 - fú) и «несчастье» (祸 - huò) в китайском языке. В ходе исследования, на основе теории концептуальной метафоры, анализируется роль этих понятий в мировоззрении китайского народа, а также их выражение в фразеологических единицах через образы «путь», «природа» и «равновесие».

Ключевые слова: концептуальная метафора, лингвокультурология, 福 (fú), 祸 (huò), когнитивная лингвистика, дихотомия.

Abstract. This article examines the cognitive-semantic nature of the concepts of “happiness” (福 - fú) and “misfortune” (祸 - huò) in Chinese. Using conceptual metaphor theory, this study analyzes the role of these concepts in the Chinese worldview, as well as their expression in phraseological units through the images of “path”, “nature” and “balance”.

Keywords: conceptual metaphor, cultural linguistics, 福 (fú), 祸 (huò), cognitive linguistics, dichotomy.

Kirish va dolzarbliqi. Baxt va baxtsizlik haqidagi g‘oyalar inson dunyoqarashining o‘ziga xos xususiyati bo‘lganligi sababli, ularni o‘rganish antropotsentrik paradigma doirasida rivojlanadigan ilmiy fanlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. “Baxt” konsepti o‘z-o‘zidan “baxtsizlik” bilan bog‘liq bo‘lib, biri ikkinchisini taqozo qiladi. Baxt va baxtsizlik har bir shaxs tomonidan baholanadigan obyektidir. Asosan, baxtsizlik og‘ir, achchiq, jiddiy holat sifatida qabul qilinsa, baxtni oson, shirin kabi tushuniladi. Zamonaviy kognitiv lingvistikaning asosiy vazifalaridan biri — inson ongida mavhum tushunchalarning qanday shakllanishini va ularning tilda metaforik proyeksiyasini aniqlashdir. Xitoy madaniyatida “baxt” va “baxtsizlik” tushunchalari G‘arb mentalitetidan farqli o‘laroq, bir-biriga qarama-qarshi statik holatlar emas, balki dinamik va bir-biriga aylanuvchi jarayonlar sifatida ko‘riladi.

Metodlar va o‘rganilish darajasi. Maqolada J. Lakoff va M. Jonsonning konseptual metafora nazariyasi hamda lingvokulturologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Xitoy frazeologizmlari va klassik falsafiy matnlar asosiy tadqiqot materiali bo‘lib xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari. Xitoy xalqi qadimdan turli udumlar, urf-odatlar va ilohiy xudolarga ishonishi barchaga ma‘lum. Ular barcha bayramlarda turlicha qizil qog‘ozga yozilgan tilakalni eshiklariga, xona devorlariga ilib qo‘yishadi. Ana shunday tabriklar

asosan o‘z ichiga frazeologik birliklarni oladi. Ilmiy ishimiz doirasida “baxt” konsepti milliy tafakkurni shakllantirish va tashuvchilar sifatida olamning lisoniy tasvirini yaratishda ishtirok etuvchi kalit so‘zlardan biri ekaniga amin bo‘ldik. Bunday konseptlar yig‘indisi esa har qanday millat madaniyatini tashkil etadi. “baxt konseptining nominativ maydoni ham statik, ham dinamik komponentlarga ega, ma’lum joy va vaqtda ularning nisbati bir xil nomdagi tushunchalarda farq qiladi: milliy, individual va badiiylikda, sababi, “baxt” konsepti o‘ta gibrid, o‘zgaruvchidir, u insonning “narsa-hodisa” va “ruhiy holati” haqida ma’lumot berib, “ichki” va “tashqi olamlarini”, mikrokosmos va makrokosmosni bog‘laydi”[1, B25] . Demak, baxtni o‘rganar ekanmiz, uning gibrid va o‘zgaruvchan ekani, xitoyliklar madaniyatida baxt bir zumda baxtsizlikka aylanishini ham frazeologik birliklar misolida kuzatish mumkin. Frazeologik birliklar T.M. Gurevichning fikriga ko‘ra har doim aktualdir: “ham bir necha asrlilik tarixni o‘z ichiga olgan, ham yangi paydo bo‘lgan hozirgi zamonaviy tilda qo‘llaniladigan frazeologik birliklarni o‘rganish nafaqat sinxron tadqiqot uchun qo‘l keladi, balki tadqiqotchiga milliy madaniyatning ayrim konsept mazmunidagi o‘zgarishlarni kuzatishga ham imkonini beradi...[1, B 45]”. Tilning paremiologik fondi lingvomadaniy tushunchalarni o‘rganishning mahsuldor manbalaridan biridir. Maqol va matallar tarkibiy-semantik jihatdan tashkil etilgan tizimdir. Ular ma’lum bir tilda so‘zlashuvchilar uchun ahamiyatli bo‘lgan ong va madaniyat konstantalarini o‘rnatadi, ular atrofidagi dunyoni baholash tizimini belgilaydi va asosiy tushunchalarni aniqlash va tahlil qilish imkonini beradigan birliklardir. Demak frazeologik birliklar xalqning turmush-tarxidagi, mental ongidagi o‘zgarishlarni ham ko‘rsatib beradi.

Baxt va baxtsizlik haqidagi g‘oyalar inson dunyoqarashining o‘ziga xos xususiyati bo‘lganligi sababli, ularni o‘rganish antropotsentrik paradigma doirasida rivojlanadigan ilmiy fanlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. “Baxt” konsepti o‘z-o‘zidan “baxtsizlik” bilan bog‘liq bo‘lib, biri ikkinchisini taqozo qiladi. Baxt va baxtsizlik har bir shaxs tomonidan baholanadigan obyektidir. Asosan, baxtsizlik og‘ir, achchiq, jiddiy holat sifatida qabul qilinsa, baxtni oson, shirin kabi tushuniladi. Quyida bir necha misollar keltirilgan:

福倚祸伏 *fú yǐ huò fú* baxt bilan baxtsizlikning orasi bir qadam . Baxt va baxtsizlik sabab va natijaga aylanib, bir-birini o‘rniga almashib kelishi mumkin. **祸兮福所倚, 福兮祸所伏** *huò xī fú suǒ yǐ, fú xī huò suǒ fú*. Mazkur misol yuqoridagi baxt va baxtsizlik bir-birini taqozo qiladi degan fikrimizni isboti sifatida ko‘rish mumkin.

祸福无常 *huò fú wú cháng* baxt va baxtsizlikni oldindan aytib bo‘lmaydi

祸福无门 *huò fú wú mén* inson o‘z baxtini o‘zi yaratadi , so‘zma-so‘z baxtsizlik va baxtning eshiklari yo‘q (taxminan ma’nosida: inson o‘z taqdirini yozuvchisi, baxti yoki baxtsizligining asosiy sababchisi). Yana bir misol **祸福同门** [2, B148] *huò fú tóng mén* baxt va falokat bir eshikdan keladi. Bu yerda yuqoridagi misolga qarma-qarshi “bir eshik” deb qo‘llanilgan. Inson hamisha baxtga intilishi va unga erishish o‘z qo‘lida ekani, dunyoga qanday boqishi bilan bog‘liq, quyidagi misol ham ushbu fikrga misol bo‘la oladi:

祸福惟人 *huò fú wéi rén*, 祸福由人 *huò fú yóu rén* baxt ham, falokat ham inson o‘z harakatiga bog‘liq. Yuqoridagi frazeologik birliklarda insonning hayoti, taqdiri o‘z qo‘lida ekanligiga ishora qiladi. Psixolog O. Kaga [3,B 36]ham baxtni “tumanli”, “noaniq”, “ko‘p tarmoqli”, “o‘zgaruvchan”, “mobil” deb ataydi va shu bilan birga quyidagi fikrni aytib o‘tadi: “Agar inson hozir o‘zini baxtli deb hisoblasa, u baxtli. Agar u o‘zini baxtsiz deb hisoblasa, u baxtsiz bo‘ladi.” Demak, baxt ma‘lum shaxsga, uning o‘zini baholashiga bog‘liq bo‘lib, sub’yektiv fikrdir.

祸福相生 *huò fú xiàng sheng* baxtsizlik va baxt bir-birini tug‘diradi; baxt va baxtsizlik bir-biriga bog‘liq. Xitoy tili nuqtai nazaridan aynan yuqoridagi tarif baxt bilan bog‘liq frazeologik birliklarda baxtsizlik iyeroglifi ham kelishini ko‘rsatadi. Baxtni bilish uchun, uni qadriga yetishi uchun inson baxtsizlik nima ekanini ham bilishi kerak. Xitoyliklar mental ongida, olamning lisoniy manzarasida baxt iyeroglifi bilan bog‘liq eng soddah tushuncha desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

祸绝福连 *huò jué fú lián* baxtsizlik ketib, baxt va omadning birin-ketin davom etishini anglatadi. 祸为福先 *huò wéi fú xiān* qiyinchilikdan so‘ng, albatta yengillik keladi. Mazkur frazeologik birlik asosan qiyin vaziyatda qolgan odamni tinchlantirish uchun qo‘llaniladi. Xitoy xalqi har bir yomonlikdan so‘ng bir yaxshilik kelishiga ishonishadi.

因祸得福 *yīn huò dé fú* yomonlikdan so‘ng, albatta yaxshilik keladi, har bir falokat ortida yaxshilik bor. 他误了那架后来坠毁的飞机, 而因祸得福 *Tā wù le nà jià hòulái zhùihuǐ de fēijī, ér yīn huò dé fú*. Baxtiga, u halokatga uchragan usha reysdagi samolyotga kechikdi. Mazkur misolda “baxtiga” deb tarjima qilinib, yaxshilikka kechga qolgani ifodalangan. Yuqoridagi frazeologik birlikdan bilan bir qatorda bir necha ma‘nolari o‘xshash frazeologik birliklar mavjud: 因祸为福 *yīn huò wéi fú*, 福为祸始 *fú wéi huò shǐ*, 化祸为福 *huà huò wéi fú*, 福为祸先 *fú wéi huò xiān*, 祸为福先 *huò wéi fú xiān*, 转祸为福 *zhuǎn huò wéi fú*, 因祸得福 *yīn huò dé fú*, 祸中有福 *huò zhōng yǒu fú*, 不为福始, 不为祸先 *bù wéi fú shǐ, bù wéi huò xiān*, 塞翁失马, 安知非福 *sài wēng shī mǎ, ān zhī fēi fú*, 塞翁失马, 焉知非福 *sài wēng shī mǎ, yān zhī fēi fú*. Quyidagi frazeologik birliklarning barchasi yomonlik, falokat ortidan yaxshilik, baxt kelishini, baxt baxtsizlikda yashaydi, baxtsizlik esa baxtda yoki barcha falokatlar yaxshilikka bo‘lganini ifodalaydi.

转祸为福 *zhuǎn huò wéi fú* baxtsizlikni baxtga aylantiring, yomon narsalarni yaxshi narsalarga aylantirishga ishora qiladi yoki baxtsizlikni ham o‘z foydasiga aylantirish; Yana bir ma‘no jihatdan o‘xshash misol: 转灾为福 *zhuǎn zāi wéi fú*.

祸福有命 *huò fú yǒu mìng* baxt ham, falokat ham taqdiridan. Qadimgi irimlarda aytilishicha, har bir inson taqdirida baxt va falokat ma‘lum miqdorda bo‘lishiga ishonishgan va ularning barchasi oldindan belgilab qo‘yilgan.

Xitoy tilidagi “baxt” va “baxtsizlik” konseptlarini frazeologik birliklarda tahlil qilishda quyidagi metaforik modellar yetakchilik qiladi:

1. Baxt va baxtsizlik — bu harakat (sirkulyar metafora)

Xitoy tilshunosligida ushbu konseptlar ko‘pincha aylanma harakat sifatida tasvirlanadi. Bu Lao-Szi falsafasidagi “In va Yan” muvozanatiga tayanadi.

Misol: “祸兮福之所倚，福兮祸之所伏” (Huò xī fú zhī suǒ yǐ, fú xī huò zhī suǒ fú) — “Baxtsizlikka baxt tayanadi, baxtda esa baxtsizlik yashiringan”.

Kognitiv tahlil: Bu yerda “baxt” va “baxtsizlik” obyekt sifatida emas, balki bir-birining ichida yashirin holatda harakatlanuvchi kuchlar (metafora: baxt/baxtsizlik — bu aylanma harakat) sifatida proyeksiyalanadi.

2. Baxt — bu moddiy resurs (suv va idish metaforasi)

Xitoy tilida “baxt” ko‘pincha to‘lib-toshuvchi suyuqlik yoki idishni to‘ldiruvchi ne‘mat sifatida keladi.

Misol: “福气” (fúqì) — so‘zma-so‘z “baxt energiyasi/havosi”.

Misol: “五福临门” (wǔfú lín mén) — “Besh baxt eshikka kelsin”.

Kognitiv tahlil: Baxt — bu tashqaridan keluvchi va uyni to‘ldiruvchi moddiy ob‘ektidir.

Yuqoridagi lingvokulturologik xususiyatlari

Xitoy madaniy kodida “福” (fú) iyeroglifi ko‘pincha qizil rang, yarasalar va besh xil ne‘mat (boylik, uzoq umr, tinchlik, ezgulik, tabiiy o‘lim) bilan bog‘lanadi. “祸” (huò) esa ko‘proq kutilmagan ofat va muvozanatning buzilishi sifatida tushuniladi. Metaforik jihatdan, baxtsizlik — bu “yo‘ldan chiqish” yoki “idishning sinishi” bilan qiyoslanadi.

Xulosalar. Xitoy tilida “baxt” va “baxtsizlik” konseptlarining metaforik tahlili shuni ko‘rsatadiki:

- ushbu konseptlar dinamik dixotomiya ya‘ni bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, biri ikkinchisiz mavjud bo‘la olmaydi.
- konseptual metaforalar (“idish”, “tabiat hodisalari”) orqali mavhum tushunchalar konkret, aniq ifodalanadi.
- til birliklarida aks etgan bu metaforalar xitoy xalqining aylanma (sirkulyar) dunyoqarashini va har qanday holatda ham muvozanatni saqlashga intilishini ifodalaydi.
- baxt va baxtsizlik aynan taqdirning leksik-semantik maydoniga kirib, mazkur konseptning muhim bir bo‘lagi hisoblanadi;
- frazeologik birliklardagi leksemalarda: falokat, dard, vaqtni boy berish baxtsizlikni anglatib, kutilmagan hodisa atributini aktuallashtiradi;
- shuningdek, “osmon ne‘mati, yuqoridan berilgan” kabi ma‘nolarni ko‘rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар: техн. ун-т Кубан. гос. ун-та, 2002. – 92 с.
2. Гуревич Т.М. Человек в японском лингвокультурном пространстве. – Монография. – М.: МГИМО(У) России, 2005. – С. 25.

3. 黄全信, 中华五福吉祥图典, 华语教学出版社, – 北京2003., – С.245.
4. Кага О. Фуко:на куни но ко: фуку рон. (Теории счастья в несчастной стране). – Токио, 2010. – С.16-173.
5. Ошанин И. М. (ред.) Большой китайско-русский словарь.Т. 1-4. М.: Наука, 1983-1984. – С.1062.
6. <https://bkrs.info/>

